

FRANCISCO ETXEBERRIA

LA GUERRA CIVIL EN LA MEMÒRIA O LA MEMÒRIA RECUPERADA DE L'OBLIT

És difícil explicar què és allò que més ens ha impressionat en les exhumacions efectuades fins avui des que la tardor del 2000 vam obrir una fossa a Priaranza del Bierzo, on vam recuperar les restes humanes de tretze civils republicans. Gairebé tots els exemples en què hem intervingut, i les versions que es mantenen en el record d'algunes persones ja grans, coincideixen de manera tràgica.

Detencions públiques i assassinats d'amagat, sense garanties ni cap dret a defensa. Grups de brivalls que van arribar a ser coneguts a les comarques pels seus noms propis i que sembraven el pànic entre les persones properes a les víctimes, entre els seus amics i familiars.

Sorpren reconèixer que són nombrosos els llocs en què mai no hi va haver guerra, ni conflicte armat amb exèrcits regulars en combat, i on tanmateix abunden les fosses comunes. Es tractava d'ajusticiaments que s'han de qualificar d'execucions extrajudicials. Així ho definirien les lleis actuals, si no fos que aquests episodis es van produir abans de la Declaració universal dels drets de l'home.

Per a això, també es va haver de superar una guerra de categoria mundial i, després de la catarsi i el convenciment públic de què representen les guerres, la humanitat va regular les conductes en els conflictes diferenciant les morts en acció de guerra de les que són veritables venjances: morts a la rereguarda en el millor dels casos i represàlies mantingudes en el temps.

Aquesta perspectiva no ens resultava desconeguda a molts dels que ara intervenim a les tasques del que s'ha anomenat «recuperació de la memòria històrica», que pren impuls després de les proves rotundes de les fosses obertes de les quals ha esdevingut conscient la societat espanyola. Pels familiars aquestes investigacions són un acte de legitimitat esperat durant molts anys. Pels altres, per la societat en general, és un acte de justícia amb la nostra pròpia història.

Les exhumacions han suposat, fins al dia d'avui, la socialització

d'una realitat que adquireix valor de prova davant d'aquella barbàrie i la injustícia sense límits.

Ens impressiona reconèixer que els morts no pateixen. Pateixen els seus familiars, els seus amics, les persones absolutament normals i corrents que representaven la societat del moment i que havien tingut l'esperança d'un temps nou que prometia la Segona República, disposada a fer-los més iguals i a treure'ls de l'endarreriment en què es trobaven. Persones que van creure que els havia arribat l'hora de tenir els mateixos drets que tots els altres.

Però, a més, a Espanya la guerra va deixar obert el camí al càstig i la persecució dels qui encara no havien sortit de la por dels tres anys de conflicte. Molts ni tan sols tenien conviccions polítiques decidides, simplement pertanyien als del bàndol dels vençuts. Eren simplement familiars als quals es va negar fins i tot el reconeixement administratiu de la mort d'un pare, d'un germà...

Així, d'entre els testimonis que anem recollint en les nostres intervencions de camp, ens continua impressionant el relat d'una dona castellana, una dona d'aquelles que no han perdut mai la dignitat encara durant molts anys van intentar prendre-la-hi, la qual, al costat de la fossa on

Francisco Torres © VEGAP

Taula: Exhumacions efectuades (Guerra Civil)

Lloc	Província	Mes	Direcció	Nombre d'individus
Any 2000				
Priaranza del Bierzo	Lleó	octubre	Julio Vidal	13
Any 2001				
Fresnedo	Lleó	setembre	Julio Vidal	4
Any 2002				
Piedrafita de Babia	Lleó	juliol	M.L. González	7
Cabañas de la Dornilla I	Lleó	juliol	Jesús Tapia	2
Cabañas de la Dornilla II	Lleó	juliol	Jesús Tapia	3
S. Pedro de Olleros	Lleó	juliol	Jesús Tapia	2
Onamio	Lleó	juliol	V. Carlón – M.L. González	1
Caleruega	Burgos	setembre	M.L. González	4
Candeleda	Àvila	octubre	J. Ortiz – J. Jiménez	
Meneses de Campos	Palència	octubre	Julio del Olmo – Carlos Sanz	9
Zaldibia	Guipúscoa	setembre	Jesús Tapia	2
Arrasate	Guipúscoa	octubre	Francisco Etxeberria	2
Nava del Rey	Valladolid	desembre	Julio del Olmo	3
Any 2003				
Nava del Rey	Valladolid	febrer	Julio del Olmo	2
Palacios de Goda	Valladolid	febrer	Julio del Olmo	8
El Bohodón	Àvila	febrer	Julio del Olmo	1
Aranda	Burgos	maig	J.M. Carretero	81
Lomas	Palència	març	Julio del Olmo	3
Trigueros del Valle	Valladolid	maig	Julio del Olmo	2
Recas	Toledo	maig	V. Carlón – M. Luz González	7
Puente Compañillo	Valladolid	juny	Julio del Olmo	19
Cabañaquinta	Astúries	juny	J.A. Gutiérrez	2
Otero de los Herreros	Segòvia	juny-juliol	M. Contreras	5
La Horra I	Burgos	juliol	Jimi Jiménez	6
La Horra II	Burgos	juliol	Jaime Nuño	6
La Horra III	Burgos	juliol	Jaime Nuño	10
Valdediós	Astúries	juliol	J. Ortiz	17
Pardamaza	Lleó	juliol	V. Carlón – M. Luz González	2
Vadocondes I	Burgos	agost	Julio del Olmo	3
Olmedillo de Roa	Burgos	agost	L. Herrasti	8
Velilla	Valladolid	agost	Julio del Olmo	3
Pepino	Toledo	agost		12
Ricosende	Orense	setembre	J. Jiménez – J. Ortiz	1
Villager de Laciana	Lleó	setembre	M. Luz González	1
Gorladiza del Pino	Lleó	octubre	J. Jiménez – J. Ortiz	2
Alburquerque	Badajoz		M. Casado – D. Peral	15
Vadocondes II	Burgos	octubre	Francisco Etxeberria	6
Aldeaseca	Àvila	octubre	Julio del Olmo	6
Boecillo	Valladolid	novembre	Julio del Olmo	2
Ampudia	Palència	novembre	Julio del Olmo	9
Andoain	Guipúscoa	novembre	Francisco Etxeberria	1
Boecillo	Valladolid	desembre	Julio del Olmo	2
Any 2004				
Ampudia	Palència	gener	Julio del Olmo	3
Paredes de Nava	Palència	maig	Julio del Olmo	
Guaza de Campos	Palència	maig	Julio del Olmo	8
Elgeta	Guipúscoa	maig	Jesús Tapia – Jimi Jiménez	9
La Guijarrosa	Còrdova	juny	fòrum	17
Santaella	Còrdova	juny	fòrum	5
Prats de Lluçanès	Barcelona	juny	Josep Arimany	7
Benegiles	Zamora	juliol	Javier Ortiz	3
Villamayor	Burgos	juliol	Angel Fuentes	45
La Lobera	Burgos	agost	Ignacio Fernández	50
Arnado	Lleó	agost	V. Carlón – M. Luz González	3
Piedrafita	Lleó	agost	Germán Delibes	
Uclés	Conca	agost	Angel Fuentes	1
Baltanás	Palència	setembre	Julio del Olmo	17
Sobrado	Lleó	setembre	Javier Ortiz	1
Berlangas de Roa	Burgos	octubre	Lourdes Herrasti – Jimi Jiménez	5
Roa	Burgos	octubre	Lourdes Herrasti	
Mutriku	Guipúscoa	octubre	Lourdes Herrasti	1

FONT: Elaboració pròpia.

hi havia el seu pare, ens deia: «De petita vaig arribar a creure que la mort del meu pare havia estat justa i necessària, fins i tot per al benefici de la meva pròpia família. Em van explicar que el meu pare era una mala persona que van haver de matar. Però el que mai no vaig entendre era el motiu pel qual bufetejaven la meua mare pel carrer. Davant dels veïns. Amb reiterada freqüència. Fins i tot, una vegada li van arrencar una dent de les plantofades que li donaven algunes dones que precisament eren les dels falangistes del poble. La mare els tenia terror. Quan les veia pel carrer, es retirava per fugir-ne. D'aquesta manera vam ser pobres i vam arribar a practicar la mendicitat pels pobles. I no va faltar gent que ens deia que la culpa la tenia el nostre pare. Allò no ho entenia i ho sentia com una cosa antinatural i profundament injusta quan tot just tenia vuit anys». Tot això ens va permetent conèixer la història amb tots els detalls. És la nostra pròpia història, una història que no ens resulta aliena i les dimensions de la qual no hem sabut copsar fins a una data ben recent.

De fet, la primera i necessària condemna efectuada pel Parlament a la dictadura feixista de Franco, aquella dictadura que molts anomenen «l'anterior règim» per temor d'expressar-ho amb les paraules més adequades, es va produir el novembre de 2002.

Aleshores ja hi havia diverses fosses investigades, amb el tímid suport d'alguns ajuntaments i gràcies al voluntariat de gent jove i gran. Tampoc no es pot oblidar que quan es va reinstaurar la democràcia a Espanya molts familiars van exhumar nombroses fosses, particularment a Navarra, La Rioja i Sòria, sense suport tècnic.

És en aquest punt on creiem que cal insistir en l'actualitat. És cert que alguns familiars ens han retret que la metodologia emprada en la investigació és lenta i costosa, cosa que xoca frontalment amb aquella realitat en què n'hi va haver prou amb uns quants minuts per detenir, assassinar i enterrar sense que hi hagués temps ni tan sols per fer cap gestió.

Però aquest aspecte, el de la necessària participació d'experts en les labors actuals, no és una qüestió menor si considerem que és molt important documentar les tasques que s'estan duent a terme per tal de recollir els elements de prova per a la consciència de la societat, per a la història i, si arribés el cas, per a les autoritats administratives (fins i tot les judicials) que s'hi vulguin implicar en el futur.

De fet, els governs autònoms d'Andalusia, Catalunya i el País Basc han elaborat uns plans concrets que intenten ajudar les famílies que ho

desitgin i alhora disposar de la col·laboració experta de professionals.

Allò essencial d'aquests plans consisteix a establir formalment el reconeixement que és un deute que tota la societat tenim amb els familiars i hereus d'aquelles persones que van perdre la vida, que ho van perdre tot, i van restar, a més, en l'ostracisme dels perdedors. No es tracta de tornar a obrir ferides, ni de cercar culpables. La història la fem entre tots i la responsabilitat de cadascú en la història acaba sent pública, per molt que algú s'hi oposi. Es tracta d'oferir un tracte d'igualtat i una justícia històrica als qui, en silenci, han patit llargament i intensament una absència cruel i irremeiable.

D'una manera o altra, amb més o amb menys mitjans, s'està treballant de forma continuada d'acord amb un pla que en síntesi pretén investigar de forma històrica i documental els aspectes necessaris per completar la informació personalitzada dels desapareguts, recollint informació d'arxius o mitjançant l'obtenció de testimonis que siguin d'utilitat.

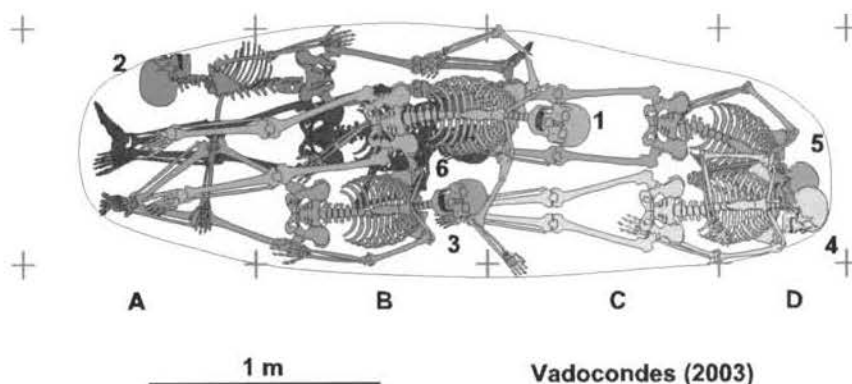
Així s'elabora una base de dades relativa a persones afusellades o desaparegudes i a localitats d'acord amb els fets documentats històricament. Els testimonis es transcriuen i s'elaboren informes en format gràfic, fotogràfic i videogràfic.

En el cas que sigui necessari es duen a terme les exhumacions corresponents seguint una metodologia pròpia dels processos arqueològics. Per a això cal la concurrència d'especialistes i voluntaris, d'acord amb plans que han de ser guiats des de l'ètica i del compromís.

Sorpren en aquest punt el retret que hem rebut per part de gent de provada consciència política, que ens ha qualificat de «científics desideològitzats». Els que s'expressen així ignoren fins allò més elemental de les proves pericials sotmeses a l'interès de l'autoritat.

En qualsevol cas, l'elaboració d'una base de dades de fosses amb la seva ubicació cartogràfica i característiques, documentades de forma gràfica i fotogràfica, és una tasca fonamental per poder adoptar les decisions que es considerin més convenients d'acord amb el desig dels familiars. Ni cal obrir totes les fosses, ni és cert que a les exhumacions els manqui interès social. El seu valor pedagògic sembla fonamental en vista de l'experiència dels quatre anys transcorreguts des del primer exemple a Priaranza del Bierzo.

De fet les decisions polítiques adoptades fins ara, incloent-hi la formalització d'una comissió interministerial que ha començat el seu camí no fa gaire, són també fruit de l'empenta de totes aquestes persones que des de l'anonimat han par-

Vadocondes (2003)

ticipat en les més de seixanta exhumacions que s'han dut a terme des de l'any 2000.

Les restes obtingudes d'aquesta manera s'investiguen des de l'òptica de l'antropologia amb finalitats identificatives mitjançant les corresponents anàlisis genètiques, i des dels aspectes de patologia per establir les causes i les circumstàncies que van envoltar la mort seguint els criteris propis de les ciències forenses. Per a això els laboratoris de referència són indispensables i la participació d'especialistes esdevé una necessitat ineludible. Ara cal dignificar aquestes persones per la via del reconeixement dels seus ideals i de la labor professional que es pot i s'ha de fer amb els recursos de les universitats i els organismes públics.

Amb allò vam aconseguir trencar la perversa cadena d'ignorància, oblit, negació i inexistència. La negació en alguns casos començava a prendre força en alguns mitjans d'àmplia difusió i arribava de forma perversa a les persones més joves de la nostra societat, a les quals es negava aquesta part fonamental de la nostra pròpia història.

Tanmateix, l'activació de la memòria d'aquells fets injustos ha fet sorgir en la societat una major consciència pels valors que van portar moltes persones, homes i dones, a defensar les llibertats proclamades per la Segona República, que es van difuminar amb una guerra innecessària i cruel.

I així vam tornar a coincidir a la fossa de Villamayor de los Montes, a Burgos, on aquest estiu vam recuperar més de quaranta cossos les històries dels quals es repeteixen i ens permeten comprendre la veritable dimensió de l'esdeveniment més important de la història del segle XX a Espanya. ■

Esquema de localització dels cadàvers a la fossa de Valdocondes (Burgos).

Francisco Etxeberria és professor de medicina legal i forense de la Universitat del País Basc.